

beweegredenen doorgaans achterwege blijven.

Het laatste is het gevolg van de gekozen aanpak en invalshoek. De beperking tot het ministerie van Defensie/Oorlog heeft namelijk niet alleen een voordeel, maar ook een nadeel. Hoe men het ook wendt of keert en of dat nou terecht is of niet: chemische wapens hebben een morele component groter dan 'normale' kogels en granaten, en chemische wapens hebben meer afkeer opgeroepen dan 'normale' kogels en granaten, en doen dat nog steeds. Niet voor niets zijn ze getransformeerd van 'humaan wapen' tot 'massavernietigingswapen'. Dat protest en die morele afkeer (ook over de deelname aan het gifgasprogramma van wetenschappers en medici, alsmede over mensproeven) hebben het beleid van het ministerie van Defensie en het Nederlandse leger en de erbij betrokken wetenschappers eveneens bepaald. Daarom hadden ze een grotere plaats mogen of zelfs moeten krijgen dan de enkele passage over het verweer van politicus Van Embden in de jaren twintig en de vier pagina's over het protest naar aanleiding van de Vietnamoorlog rond 1970 (waarbij vreemd genoeg Jan Wolkers wel een plaats in een foto krijgt, maar in de tekst door afwezigheid uitblinkt). Waar zijn in dit ruim geïllustreerde werk bijvoorbeeld de tekeningen van Hahn of Raemaekers die de stemming over de verstikkende gassen in de oorlogsjaren vanaf 1915 hebben meebepaald? Een stemming die zeker zijn gevolg moet hebben gehad voor de wijze waarop Den Haag zijn chemische beleid naar buiten bracht? Bovendien beperken de opmerkingen erover zich tot notoire tegenstanders, wat een beeld van totale splitsing suggereert. Men was vóór of men was tegen. Maar zou nu werkelijk niemand van degenen die actief waren in het chemische wapenprogramma, bijvoorbeeld bij het ontwikkelen van de vx-middelen in de jaren vijftig, waarvan een milligram voldoende kon zijn om iemand binnen een kwartier te doden en waarvan een liter genoeg was voor het doden van één miljoen (!) mensen (229-230) hebben uitgeroepen: 'Waar zijn we in godsnaam mee bezig?!'

Bovendien blijven hierdoor vragen die meteen, bij althans deze lezer, opkwamen, onbeantwoord. Toen het bijvoorbeeld werd verboden om vrijwilligers onder militairen te werven voor noodzakelijk geachte 'mensproeven', werd geopperd dat het Nederlandse Rode Kruis wellicht kon helpen bij het zoeken naar civilisten daarvoor (191). Waarom zou het NRK dat doen? En waarom wel civilisten als het voor militairen blijkbaar te gevaarlijk is? Geen vraag, geen antwoord.

Kortom: *De geest in de fles* is een noodzakelijk werk over de geschiedenis van het gifgaswapen in Nederland, maar het definitieve werk is het allerminst. Daarvoor wijdt het te zeer uit over zaken die nauwelijks ter zake doen, en besteedt het te weinig aandacht aan zaken die wel van belang zijn.

LEO VAN BERGEN, VRIJE UNIVERSITEIT
AMSTERDAM

Colombijn, Freek, ***Under Construction: The Politics of Urban Space and Housing during the Decolonization of Indonesia, 1930-1960*** (Indonesia across Orders. The Reorganization of Indonesian Society, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 246, Leiden: KITLV Press, 2010, xvi + 480 blz., ISBN 978 90 6718 291 1).

Het boek *Under Construction* verschijnt in het kader van een grootschalig, door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie opgezet, onderzoeksproject 'Indonesia across Borders. The Reorganization of Indonesian Society', dat de sociale veranderingen wil traceren tijdens de dekolonisatieperiode in het voormalige Nederlands-Indië. Colombijn koos ervoor om de centrale thematiek van het onderzoeksproject te benaderen vanuit een stedelijk perspectief, omdat conflicten en angsten voor veranderingen in het stedelijke milieu werden uitvergroet,

onder meer als gevolg van massale migratie. Via twee invalshoeken, de segregatie in de stedelijke ruimte enerzijds en huisvesting anderzijds, worden breuken en continuïteiten opgespoord. Daarmee werpt Colombijn een nieuw licht op de dekolonisatie in Indonesië. Door zijn focus op stedelijke ruimte vormt zijn boek een wezenlijke aanvulling op de bestaande literatuur over architectuur en stedenbouw in Indonesië, maar raakt het ook aan een centrale thematiek uit het sterk opkomende onderzoeksveld van *African Urban History*.

Als gevolg van de twee invalshoeken valt het boek uiteen in twee duidelijk onderscheiden delen. In het eerste deel gaat Colombijn in tegen de gangbare visie dat met de onafhankelijkheid een omslag optrad van een raciale segregatie van de stedelijke ruimte naar een op sociale klasse gebaseerde organisatie van de stad. Terecht wijst Colombijn erop dat een binaire structuur van de koloniale stad, met aparte wijken voor koloniale (Europeanen) en voor gekoloniseerden ('inlanders') als interpretatiekader te eng is om de reële sociale geografie van de koloniale stad te schetsen, een stelling die ondertussen ook al door diverse historici van de Afrikaanse stad is geformuleerd. Via interviews ontdekte hij dat straten in Indonesische steden vaak een veel heterogeenere bevolking kenden dan eerder historisch onderzoek suggereerde, terwijl archiefonderzoek aantoonde dat de *kampongs* ook bewoond werden door een significant aantal Europeanen, die, en dat is het centrale punt, behoorden tot de minder gegoede klasse. Niet afkomst, maar sociale klasse structureerde dus zowel voor als na de onafhankelijkheid de stedelijke ruimte.

Het deel over huisvesting gaat niet zozeer over de fysieke vorm van de woningen, wel over het krachtenspel dat zich in de turbulente periode vanaf 1942 ontwikkelde tussen diverse actoren die in het domein van de huisvesting een rol speelden, als de overheid, private ondernemers en woningverhuurders. De overheid bleek, in tegenstelling tot de situatie in Nederland, niet in

staat een sturende rol te spelen in de voorziening van de huisvesting voor de minder gegoede klassen en wist na de onafhankelijkheid geen raad met het oprukkende fenomeen van 'squatting'. Private ondernemers en verenigingen richtten zich vooral op de vraag naar woningen van de – burgerlijke – middenklasse, en lieten daarbij economische overwegingen prevaleren boven sociale. Woningverhuurders verloren tijdens de immense woningcrisis in steden als Jakarta in de jaren veertig van de twintigste eeuw een gedeelte van de controle over hun eigendom, door zowel acties van hun huurders als door bureaus die van overheidswege woongelegenheden toewezen aan onder meer functionarissen. Via concrete, soms schrijnende cases toont Colombijn hoe deze actoren strategieën ontwikkelden om met de onzekerheden en opportuniteiten van de woningmarkt om te gaan.

De twee invalshoeken zorgen niet alleen voor een tweedeling van het boek, maar zij worden bovendien op een andere wijze bestudeerd, wat de coherentie van het boek niet echt ten goede komt. In het eerste deel over stedelijke ruimte ligt de nadruk voornamelijk op de koloniale periode en hanteert Colombijn een historiografisch perspectief. Het tweede deel brengt een eerste kritische doorlichting van nog ontgonnen onderzoeksmateriaal dat hij samen met zijn onderzoeksassistente Martine van Barwegen heeft verzameld in tal van lokale archieven en dat voornamelijk handelt over de periode na 1942. Terwijl de auteur in het eerste deel stelling neemt en een nieuwe hypothese naar voren schuift, mist het tweede deel een centrale overkoepelende these en blijft daardoor soms erg beschrijvend. Maar door verhalen over het alledaagse leven en wonen in de stad te verweven met nuchtere, kwantitatieve analyses krijgt zijn breedvoerige studie wel een bijzondere diepgang die uniek is binnen de bestaande literatuur over architectuur en stedenbouw in Indonesië. Het siert de auteur dat hij daarbij lastige, maar pertinente vragen stelt bij gangbare analyses uit postkoloniale hoek

die planning bijvoorbeeld reduceren tot een disciplinerende, op controle gerichte praktijk of die bevindingen uit empirisch onderzoek ondergeschikt maken aan theoretische concepten. De voorzichtige suggestie van Colombijn dat de in deze studie gepresenteerde bevindingen mogelijk ook kunnen worden uitgebreid tot andere koloniale samenlevingen verdient zeker gehoor. Door het voorbeeldig bronnenonderzoek en de zorgvuldige methodologische aanpak vormt zijn boek ontgensprekelijk een werk dat iedereen kan inspireren die geïnteresseerd is in de studie van stedelijke samenlevingen in voormalig koloniale gebieden.

JOHAN LAGAE, UNIVERSITEIT GENT

Andriessse, Cornelis D., *Dutch Messengers: A History of Science Publishing, 1930-1980* (Library of the Written Word 7, The Industrial World 1; Leiden, Boston: Brill, 2008, x + 281 pp., ISBN 978 90 04 17084 1).

Cornelis D. Andriessse, a physicist and biographer of the early modern scientist Christiaan Huygens, begins the book *Dutch Messengers* with the question of how a small Dutch company grew into the world's largest science publishing house. The company is Elsevier, founded by Jacob Robbers in 1880, but the book valuably looks at the intertwined histories of science publishing companies including Springer-Verlag and Akademische Verlagsgesellschaft in Germany; Academic Press, Interscience, and Wiley in the United States; Pergamon Press in the United Kingdom, and Martinus Nijhoff, North-Holland, Reidel, Brill, and Kluwer in the Netherlands. Although Andriessse explicitly declines to write an economic history, choosing instead a personal and biographical history of publishing, some of his economic facts tell a remarkable story. Andriessse estimates that there now are over 100,000 scientific journals, ten

percent of them of high quality using peer review, half of which are marketed by no more than ten publishers. Reed Elsevier (which includes Elsevier) is the largest with 1900 journals and with offices in Amsterdam, New York, and London. When North-Holland and Elsevier merged in 1970, North-Holland had 34 science journals and Elsevier 54. By the time of Elsevier's purchase of Pergamon in 1991 for 730 million dollars, Elsevier already had a staff of 6,000 employees and a yearly turnover of 750 million dollars (one and a half billion guilders). In 1992 Elsevier merged with the British publisher Reed, originally a publisher of business magazines, which by this time had acquired medical and scientific presses including Academic Press. According to Andriessse, one volume of Elsevier's prime journal *Nuclear Physics* increased in price from 60 guilders in 1970 to 1004 guilders in 1998 (before the introduction of the euro), at a rate of increase of ten-twelve percent per year.

The late twentieth-century part of this history is one of mergers, but the earlier story is one of publishing families and research scientists. Andriessse uses interviews, correspondence, archives, and scholarly literature in order to reconstruct this history. His thesis, which undergirds the structure for the book, is that successful firms resulted from the collaboration of publisher entrepreneurs with scientists (constituting what he calls 'doubles'). Among the scientists were notables such as Adriaan Fokker, Léon Rosenfeld, Kai Siegbahn, Hermann Mark, and Wim Wimmers and among the publishers Wouter Nijhoff, Johannes Pieter (Ted) Klautz (at Elsevier), and Daan Frank (at North-Holland). Some scientists, such as Erich Proskauer and Maurits Dekker, helped found publishing firms (Interscience in New York). Others, such as Paul Rosbaud, worked for publishers as invaluable intermediaries to scientists, with Rosbaud a special case as an undercover political agent for the British against the German Nazis.

Supplying American university libraries with European books provided initial contacts in